

Telefonegyperces

2012. április 5-én, huszonegy óra után, a nézőtéri padsorokból, mégis mintha nagyon távolról érkező zúgás indult el az Örkény Színház Ö. I. *Egyperces*eiből összeállított estjén. Miközben ezt leírom, nem tudom eldönteni, hogy hallottam-e a zúgást, vagy inkább *éreztem*.

Proust ír a fény kúszásáról az érzékekig: „folytonosan, s megállíthatatlanul bontakozva, szemem láttára fokozódott, mint a nyitányt gyakran lezáró végső hang. Olyan halkan kezdte, hogy az ember csak közvetlen az előtt észlelte crescendóját, mielőtt meghallotta volna, oly hévvel futott végig az egész skálán, hogy egy pillantás alatt fülsüketítő és diadalmas hangáradattá vált”.

A bontakozó zúgás olyan hévvel erősödött a színházi padsorokban, hogy aztán egy pillantás alatt vált hangáradattá a közönség tapsviharában, amikor az est végén Mácsai Pál a *Nézzünk bizakodva a jövőbe!* (a „Körülbelül százötven év múlva” kezdetű) egyperces utolsó sorát olvasta: „Addig ezt a pár évet ki kell bírni”.

Érezhető volt a zúgásban a művészet *tágabb távlata*, előre s vissza Arany Jánosig, amint Edward király lidérces álmában felordít: „Ha, ha! *mi zúg?*... mi éji dal...”

*

Előadás után éppen hazaértem, csengett a telefon.

– Ott voltál?

– Ott.

– Mi ez a zúgás?

– Ünnepeltek.

– Kit?

– Téged.

– Akkor nem zavar... Tegnap üzent Vili is.

– Milyen Vili?

– Tudod, régen írt ő is néhányat... Megbírált...

– Miért?

– Azt mondta, hogy a *Tóték*ban az Őrnagyot nem négyfelé kellett volna vágni.

Azt mondta, hogy III. Richárd koponyáját kilenc kardcsapás érte a bosworthi csatában. És utána mi lett?, kérdeztem. Megírtam, mondta, az ilyenek újra visszajönnek... folytatólagosan. Tudom, mondtam, a *Tóték* után én is megírtam. Mit?, kérdezte. Hogy folytatólagos. Hol írtad meg?, kérdezte. A *Pistiben*. Látod, mondta Vili, azt mi is eljátszottuk, csak más címmel. Milyen címmel?, kérdeztem. *Cordelia*, mondta.

Az írás a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia által az Örkény István születésének 110. évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémián április 5-ére szervezett emlékkonferenciára készült.

Örkény temetése utáni éjszakai lapzártában ezt írtam a *Film Színház Muzsikában*:

Azok közé tartozott, akik az állva maradt kor előtt lépegettek. Örkény azt kereste, írta meg, amit a századközép embere átélt, de amivel félt szembenézni, amit sejtett, tán tudott is, de eltitkolt, amit nem volt bátorsága, hogy vállaljon, amivel nem volt embersége, hogy leszámoljon. Így segítette kortársait, leginkább pályája utolsó harmadában írt munkáival, hogy megpróbáljanak rádöbbsenni: hogyan élt, mivé lett az ember a huszadik század derekán valahol Kelet-Közép-Európában, a Duna–Tisza vidékén.

De életművének legnagyobb teljesítménye éppen az, hogy olvasói-nézői előtt járva is találkozni tudott velük. Előreugrását így nem magányosan vitte véghez. Ismert lett és népszerű, megérte a sikert anélkül, hogy engedett volna küldetéséből.

Témája, írói anyaga, amelyből művét megteremtette, a háború volt, mondhatnánk, de pontosabb, ha így mondjuk: A NAGY HÁBORÚT ÁTÉLT EMBER. Örkény maga is részese volt ennek a sorsnak, ezért értette meg, hogy a háború nemcsak annak a számára volt vízváltató, akit örvényébe rántott, és ezért sosem tudott már úgy élni, hogy ne hurcolja magával ezt az élményt, de azoknak is, akik a fiatalabb nemzedékek tagjaiként nem élték át. Mert mindazt, ami a század második harmadában történt, a sejtésekben, az idegekben ott élő emlék határozta meg.

Milyennek látták, akik mélyéig látták ezt a sötét tengert, milyennek, akiknek sorsát rengéseinek következményei határozták meg, milyennek látta a háborút Örkény? Az ötvenmilliós tömegsírban, az ötvenmilliószor elpusztított és ötvenmilliószor meghajszolt halott történetében felfedezte azt a sötét lehetőséget, ami az emberben már évezredek óta élt, de amit ez a kor hívott elő belőle korábban elképzelhetetlen méreteken. Az, hogy az embernek ember által készített halálos csapdákat felismerte, végérvényesen meghatározta nemcsak anyagát, mondanivalóját, hanem stílusát is. Örkény írói hangja a katasztrófaélményből robbant ki. A kifordított, az életet sűrítetten, fonákjáról bemutató, a tragikumot még tovább, tragikomédiává fokozó stílus az önmagából kifordult embert és történelmét ábrázolta. Ezzel egy *élethelyzetet* talált telibe. Olyan szituációkat mutatott meg prózájával, s hozott be a színház világába drámáival, amelyek kifejezték azoknak a lélektörtézeteknek a belső igazságát, amelyek nemcsak a jelent, de az időben visszafelé mutatva a voltat is meghatározták, és jellegük okán a jövőre is utalnak.

De hát miként fogadta és fogadja majd ezt a létrajzolatot a – ne tagadjuk, idillhez, álmvilághoz húzó – néző, olvasó? Nem mondanánk semmit Örkény művéről, ha nem fedeznénk fel benne sokszázézes olvasótáborával, tapsoló színházi közönségével együtt az együttérzés, a részvét, a szeretet és a megértés dallamát. Ironiája, az egyperces novellák, a tragikomédiák sístergése nemcsak az ember végletes, önpusztító cselekedeteinek iszonyatából, de az ember védelméért küzdő bölcs erőből is született. A nemzeti

mondanivalót így emelte közösségi mondanivalóvá. Ezért léphette át hazai sikerei után az országhatárokat, ezért nyílt meg drámái előtt a világszínpad.

A *Rózsakiállítás* kézírata fölé két mottót írt. „A halál nem az élet eseménye. A halált megélni nem lehet.” Ezek Wittgenstein szavai. Örökény azért volt jó író, mert a halált, a történelemben végbement többszöri nemzethalált és az ember önmaga elveszejtéseit gondolatainkat, életlátásunkat befolyásoló eseménnyé tudta változtatni. S ezzel megvalósította a másik mottót, Porteous gondolatát: „Tanítsd meg őket, hogy kell élni, és ami nehezebb, hogy halni hogy!”

Sok ki nem mondhatót mondott ki. Sok kimondására készült még. Amit ezután már utódainak kell kimondaniuk.

*

Nemrégiben újra csengett a telefonom.

- Mi ez megint, a zúgás ott lent? – kérdezte István. – Nem is zúgás, lövések.
- Megírtad – mondtam –, a dolog folytatólagos.
- Robbanásokat is hallok.
- Sok a halott, István.
- Ezt legalább megúsztam. Ti ott most mit csináltok?
- Téged köszöntünk, István.